

Asta GUSTAITIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Emigranto pastangos susigrąžinti vardą (-us): Akselio Sandemose'ės *Kas pranykę – sapnas*

Santrauka. Šio straipsnio tikslas – norvegų ir danų rašytojo Akselio Sandemose'ės filosofinio romano *Kas pranykę – sapnas* analizė literatūrinės antroponimikos požiūriu. Tai vienas įdomiausių romanų XX a. vidurio skandinavų literatūroje, apmąstantis, meniškai tyrinėjantis emigranto, prieš trisdešimt metų palikusio savo gimtąją šalį Norvegiją ir trumpai į ją sugrįžusio, jauseną. Kūrinyje svarbūs veikėjų vardai, vardų transformacijos; daugeliu atvejų kuriama romano prasmė strategiškai renkantis veikėjų vardus, kurie semantiškai konotuoti (Agnesė, Suzana), parodant asociatyvinius vardų ryšius ir situacinį vardų kitimą (Johanesas Torsenas virsta Džonu Torsonu, vėliau trumpam ir vėl Johannesu). Tiriant taidomas analitinis, hermeneutinis metodas, remiamasi literatūrinės antroponimikos tyrimais. Straipsnis sudarytas iš trijų dalių. Pirmoje dalyje aptariami šiuolaikiniai literatūrinės antroponimikos tyrimai, antroje atskleidžiama, kaip Džonas Torsonas tarsi Orfėjas į Hadą, atvykęs į Norvegiją, bando susigrąžinti savo ir sau artimų žmonių, mylimųjų vardus; trečiojoje nagrinėjamas personažo apmąstomų pažįstamų (mylimų) žmonių vardų kismas, situaciškumas. Tyrimas parodė, jog veikėjas, savo noru pakeitęs savo vardą (pavardę) ir tapatybę, atsisako norvegiškumo, o kartu su amerikietiška vardo forma prisiima ir amerikiečio tapatybę. Romano pabaigoje išsileisdamas į savo gyvenimą norvegą Karlsoną (su tipišku skandinavišku vardu) ne kaip tarną, o kaip bičiulį, kurio net vardą ima trumpinti, jis taip iš dalies susigrąžina ir savo skandinavišką tapatybę, sukuria tarsi mažytę norvegų bendruomenę. Paties autodiegetinio romano pasakotojo Johanseso Torseno vardas yra universalus, randamas daugelyje kalbų ir lengvai verčiamas, transformuojamas (taip tarsi parodoma, kaip *(ne)lengva* pritapti prie kitos kultūrinės (kalbinės) naujo vardo aplinkos). Intertekstualiai minimi vardai romano naratyve realizuoja *name determinism* programą: save sutapatinęs su Charleso Dickenso romano *Deividas Koperfeldas* veikėju vardu Dickas, romane ima veikti kaip šiam veikėjui įprasta.

Raktažodžiai: skandinavų literatūra, literatūrinė antroponimika, lietuvių literatūrologų tyrimai, vardo determinizmas, emigracijos tema, literatūros filosofija.

Akselis Sandemose'ė (1899–1965), vienas įdomiausių norvegų ir danų rašytojų¹, tęsia skandinavų literatūros tradiciją tyrinėdamas emigranto patirtį² romane *Kas pranykę – sapnas* (*Det svunde er un drøm*, išleistas 1944 m. švedų kalba, o 1945 m. danų), sukurtame per Antrąjį pasaulinį karą. Tai pasakojimas apie norvego emigranto bandymą apmąstyti savo gyvenimą, svarbiausius jo etapus: gyvenimą Norvegijoje, JAV, trumpą sugrįžimą į tėvynę³. Romano naratyvas trūkčiojantis, besikeičiantis, matymas fokusuojamas iš skirtingų žvilgsnio perspektyvų, pradedamas moto – vokišku eilėraščiu be pavadinimo – kaip programa, atskleidžiančia svarbiausias kūrinio temas (tėvynė, meilė, tapatybė, vienybė): „Kasdien ateidavo pasivaikščiot / gražuolė sultono duktė / vakarais prie fontano, / kur teškėdavo tyras vanduo. / Kasdien jaunas vergas stovėjo / vakarais prie fontano, / kur teškėdavo tyras vanduo. / Kasdieną jo veidas blyško ir balo. / Vieną vakarą princesė priėjo / prie jo ir tarė, žodžius berdama: / Norėčiau žinot tavo vardą, / tėvynę, kokios tu genties! / Mano vardas, – atsakė vergas, – / Mohametas, esu iš Jemeno, / iš tos asrų genties, / kurios vyrai miršta nuo meilės“⁴ (p. 5). Ne tik romanui parinktas moto, bet ir pirmuosiuose romano puslapiuose apmąstoma miesto vardo transformacija (pasakotojas prisimena, kaip Kristianija tapo Oslu, ir mano, kad į Kristianiją, skirtingai nei į Oslą, vokiečiai nebūtų įkėlę kojos dėl senojo vardo ypatingumo)⁵ yra tarsi semantinė nuoroda į tai, jog šiame romane svarbią reikšmę turės veikėjų vardai⁶, jų kūrimas, asociacijos, nuosekliai

¹ Rašytojas 1963 m. buvo nominuotas Nobelio literatūros premijai gauti.

² Daugelis skandinavų rašytojų savo kūrinuose tyrinėjo emigracijos į JAV temą. Tradiciškai emigracijos tema kalbama apie priežastis, skurdą, nepalankiai susiklosčiusias personažų gyvenimo aplinkybes ar tiesiog laimės paiešką avantiūras. Dar XIX a. Hansas Christianas Andersenis savo kūrinio *Paveikslų knyga be paveikslų* 14 paveiksle rašė: „Mačiau į Hamburgą keliaujančių valstiečių emigrantų vilkstinę. Kartu su šeimomis jie sės į laivus ir plauks į Ameriką, kur patirs įsivaizduojamą gerovę. Motinos nešė mažus vaikus ant nugaros, vyresnieji ėjo iš šonų, ir vargšas alkanas arklis vilko graudžiai atrodantį vežimą. Švilpė šaltas vėjas. Sušalusi mergaitė glaudėsi arčiau motinos. Toji, žiūrėdama į mano (mėnulio – A. G.) mažėjantį diską, galvojo apie namuose smaugiantį skurdą ir didelius mokesčius, kurių ji negalėjo sumokėti. Visi vilkstinėje mąstė apie panašius dalykus. Todėl kylanti aušra jiems atrodė lyg saulės pasiūsta žinia, kad ir jiems nusišypsos sėkmė.“ (Andersenis, Hansas Kristianas, *Negirdėtos Anderseno pasakos*. Kaunas: Vaiga, 2002, 111). Visą seriją romanų apie švedų emigraciją į JAV sukūrė švedų rašytojas Vilhelmas Mobergas (*The Emigrants* (1949 m.), *Unto a Good Land* (1952 m.), *The Settlers* (1956 m.), *The Last Letter Home* (1956 m.)), kuriuose vaizduojama švedų patirtis XIX a. viduryje ir XX a. pradžioje, kai į Ameriką išvyko daugiau kaip milijonas švedų. V. Mobergas savo romanuose tyrinėja žmonių pasirinkimą išvykti, nors ir žino, kad niekada nebegrįš į savo šalį. Remiantis šiais romanais žymus švedų režisierius Janas Troellis sukūrė filmų seriją *Emigrantai* (1971 m.), *Naujoji žemė* (1972 m.).

³ Apie savo kelionės tikslus ir kelionę į gimtinę be turimų iliuzijų jau romano pradžioje kalba pasakotojas: „Maniau, vykstu į Norvegiją, kad išvysčiau senelių žemę ir patirčiau tai, ką knygos ir laikraščiai rašo apie Amerikos norvegus, sugrįžusius namo. <...> Šis pasakojimas apie kelionę iš San Francisco į Norvegiją, apie tai, kaip šalį regi pašalietis: nuolatos pro langus iš išorės ir niekad pro juos iš vidaus.“ (Sandemose, 18, 19).

⁴ Eilėraščių vertė Zita Mažeikaitė. Čia ir toliau straipsnyje prie citatos iš A. Sandemose'ės romano *Kas pranykę – sapnas* skliausteliuose bus nurodomas puslapis.

⁵ Kalbant apie įvardijimą iškart primenama lotynų sentencijos *nomen est omen* – „vardai lemia“ – logika.

⁶ Apskritai įvairių laikotarpių skandinavų rašytojai, savo kūryboje besiremiantys senaisiais skandinavų tekstais, ypač senosiomis islandų *Edomis* (*Poetinė Eda* ir *Prozinė Eda*), yra labai atidūs personažų vardų reikšmėms, jų kitimui. Pavyzdžiui, tai pastebima ir pirmosios Nobelio literatūros premijos laureatės švedės Selmos Lagerlof kūryboje. Islandų *Poetinėje Edoje* daug vietos skiriama dievų, jų palikuonių (gimainaičių) vardams. Kai kurie iš jų absoliučiai emblemiški: „Gimė vaikai jiems, gyveno ir džiaugės; / menu, kad vardai jų Rėksnys ir Šiknius, / Grubuolis ir Sparva, Vergas, Surūgėlis, / Stuobrys ir Storbambis, Tingyns, Pantis, / Svirdulys, Gulinėtojas. Statė namus jie, / laukuos kratė mėšlą, šėrė kiaules, / ganė ožkas, kasė jie žemę.“ (Neckel, Gustav, *Poetinė Eda*. Vilnius: Aidai, 2009, 342). Apie dukterų vardus sako taip: „Stuobré ir Kaladė, / Išpūstblaudžė, Kumpanosė, / Rėksnė ir

ryškinama filosofinė vardo samprata – „žmogaus sieloje glūdi slėpiningi saitai, saitai tarp dalykų be kūno ir be vardo. Dėl to jiems turime suteikti pavidadalą ir pavadinimą“ (p. 51).

Romanas *Kas pranykę – sapnas* prasideda pirmąja pratarme, kuri iš tiesų yra 1944 m. parašytas pasakotojo ir pagrindinio veikėjo Džono Torsono, bėgusio nuo meilės Agnesei⁷ į Ameriką, laiškas (autodiegetinis pasakotojas, kuris atlieka pagrindinio veikėjo vaidmenį). Šiame laiške juntama, kaip įvyksta esminė Torsono transformacija – simbolinė mirtis ir atgimimas. Laiške fiksuoti keli svarbūs momentai:

1) pirmajame romano sakinyje konstatuojama Suzanos⁸ Gundersen žūtis: pasakotojas pamini prieš kelias dienas sužinojęs, jog karo pabaigoje vokiečiai nužudė Suzaną Gundersen⁹;

2) informacija pasakotoją sukrečia, palaužia, jis *simboliškai miršta*, „iš krėslo pakilau po pusės paros“, „beprasmiška, kad po visko, kas nutiko, ir kai Suzana mirusi gyvenu toliau“ (p. 8);

3) išgyvendamas skausmą Torsonas pagaliau leidžia save pamatyti kitiems žmonėms, juos išleidžia į savo uždara gyvenimą, „mąstydamis apie kito skausmą atveriam savąjį“ (p. 7); taip jis pagaliau sužino, kad jo tarnas, kaip ir jis pats, yra norvegas, leidžia tarnui, tarsi sau lygiam, tarsi broliui, sėdėti savo mėgstamame krėsle, ne tik papasakoja jam savo gyvenimo istoriją, bet ir ima klausinėti tarno apie jo patirtis, pagaliau po daugelio šalia praleistų metų jis kreipiasi į tarną vardu ir paklausia, „kas, tiesą sakant, jūs toks, Karlsonai?“¹⁰;

4) naujomis akimis pamato pasaulio grožį – tokį, kokį jam atskleidžia tarnas savo pasakojime;

5) romano pabaigoje savo sąmonėje veiktas leidžiasi į kelionę, kurioje jis sutinka savo mirusią Euridikę (Agnesę Suzaną).

Vergė, Lazda Piktoji, / Skarmalė ir Gerviakojė“ (Ibid., 343). *Giesmėje apie Helgį, Hjørvardo sūnų* pasakotojas atskleidžia Hjørvardo ir Sigrlinos dilemą dėl sūnaus vardo. Ši giesmė net pradedama nuo to, kad sūnus „mažai kalbėjo, ir joks vardas jam neprilipdavo“ (Ibid., 187), tačiau jo vardą likimiškai ištare pro šalį skridusi valkirija, kuri į berniuką kreipėsi Helgio vardu. Kūrinyje *Eilės apie Harbardą* vyksta Odino (Harbardas – vienas iš Odino vardų) sūnaus Toro diskusija su Keltininku, kurį Toras stengiasi įtikinti perkelti jį į kitą sąsiaurio pusę: „Vardo neslėpsiu – nors kaltę nešiojuos – / nei savo kilmės: man Odinas – tėvas, / Meilis – brolis, o Magnis – sūnus; / su dievų galingiausiu – su Toru – kalbėsi! Geidžiu išgirsti tavąjį vardą.“ Keltininkas Torui atsako, kad jo vardas Harbardas ir kad jį retokai nuo kitų slepiąs. Tada Toras atsako, jog niekam nereikia slėpti savojo vardo, jei yra nekaltas.

⁷ Vardas *Agnese* siejamas su šventąja, žuvusia dėl skaitybės. Šiame romane veiktas Agnesė vaizduojama priešingai nei implikuoja jos vardas. Po ilgo laiko pasakotojas suvokė, kad Agnesė galėjo jį nutempti į socialinį dugną, tad nutrauktas ryšys su Agnese jam reiškė brandumą. Kita vertus, pasakotojo sąmonėje Agnesės vardas tebesisėjo su pirmomis meilės patirtimis ir kūrė prielaidas jo valentingumui – galimybei ir kitoms mylimosioms priskirti dvigubus vardus. Šiuolaikinėje literatūroje (ir kine) šiuo vardu dažnai pavadinamos veiktos, kurios arba įgyvendina šv. Agnesės gyvenimo programą, arba paties kūrinio tikslas palyginti personažo ir šv. Agnesės pasirinkimus. Šiuo požiūriu įdomus italų režisieriaus Roberto De Paolio filmas (*Tyrosios širdys* (it. *Cuori puri*), kurio pagrindinė veiktas Agnesė yra pasiryžusi išsaugoti savo nekaltybę.

⁸ Suzanos vardas pirmiausia sietinas su Senojo Testamento pasakojimu apie nekaltai dėl neištikimybės apkaltintą merginą, kurios kaltintojai buvo pasmerkti. Suzanos reikšmės – lelija, rožė, džiaugsmas.

⁹ Daugelyje romano vietų Suzana vadinama Agnese Suzana, taip pabrėžiama jų simbiozė, įvykusi pasakotojo sąmonėje.

¹⁰ Šioje vietoje įžvelgtina didžiulė pasakotojo sąmonės transformacija, nes iki transformuojančios patirties jo santykis su tarnais rėmėsi *credo*: „Būti tarnu – ištisas mokslas, reikia proto ir asmenybės, kad išnyktų asmuo“ (Sandemose, 52).

Šio straipsnio tikslas – remiantis literatūrine antroponimika (angl. *literary anthroponymy*)¹¹ patyrinėti, kaip kūrinio semantika kuriama pasitelkiant veikėjų vardus, taip pat kokią įtaką veikėjų vardai įgyja kuriant bendrą viso kūrinio prasmę. Šis tikslas suponuoja uždavinius: 1) aptarti literatūrinės antroponimikos laukui priskiriamus tyrimus; 2) analizuojant romaną *Kas pranykę – sapnas* parodyti Džono Torsono tarsi Orfėjo persikėlimus (realybėje iš JAV į Norvegiją ir sąmonėje) ieškant ir bandant susigrąžinti save bei kitus prarastus žmones (su kuriais atsisveikinta, kurių atsisakyta, kurie palikti) ir jų vardus; 3) apibrėžti personažų veikėjų vardų bei jų transformacijų semantiką. Svarbiausia straipsnio sąvoka yra „vardo determinizmas“ (angl. *nominal determinism*), kuri suvokiama remiantis JAV literatūrologės Marie Nelson apibrėžimu – „tai sąmoninga autoriaus intencija naudojant veikėjų vardus iš anksto nurodyti, kaip jie kūrinyje veiks“¹². Straipsnyje remtasi hermeneutiniu ir analitiniu metodais, o atliekant analizę naudotasi literatūrinės antroponimikos tyrimais.

(Literatūrinės) antroponimikos tyrimai

Literatūrinės antroponimikos tyrimai – vieni seniausių aspektinių grožinės literatūros tyrimų; kūrinio analizė prasideda nuo veikėjo, jo charakterio ir raidos aptarimo, taip pat vardų interpretacijos: ką reiškia personažo vardas ar jo bevardiškumas. Daug veikėjų vardų tyrimų atliko naratologija, intertekstualumo, deskriptyvistinė ir feminizmo teorijos, ypač lingvistinė, kuri koncentruojasi į vyrišką ir moterišką rašymą, taip siekiama įrodyti, jog, pavyzdžiui, rašytojai vyrai palieka veikėjas moteris be vardų, kad pademonstruotų savo galią, nuasmenintų jas ir pan. Vardai kaip veikėjų charakterizavimo priemonė visada buvo svarbūs. Pavyzdžiui, anglų literatūrologė Jane Bliss¹³ tyrinėjo viduramžių romanų veikėjų vardų reikšmes arba, atvirkščiai, veikėjų bevardiškumą ir atskleidė, kokią didžiulę reikšmę veikėjų vardai turėjo. Šiuo metu personažų vardų tyrimais domisi specialus JAV leidžiamas žurnalas *The Journal of Literary Onomastics*¹⁴.

Žmogaus vardu kaip mokslinio tyrimo ar filosofinių (teologinių) svarstymų objektu domisi filosofai, teologai, psichologai. Pastarieji pastebėjo įdomių dėsningumų, fenomenų, pavyzdžiui, „vardo raidės efektą“ (*name letter effect*)¹⁵, „implicitinį egotizmą“ (*implicit*

¹¹ Literatūrinė antroponimika (angl. *literary anthroponymy*) yra išaugusi iš kalbotyros, antroponimikos tyrimų krypties; tyrinėja jožinių kūrinių veikėjų vardus, jų semantikos įtaką kūrinio prasmei.

¹² Nelson, Marie, „An Onomastic Approach to the Story of Edgar Sawtelle: David Wroblewski’s Transformation of Shakespeare’s Hamlet“, *Journal of Literary Onomastics* 3 (2013–2014), 24–31. <https://digitalcommons.brockport.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=jlo>.

¹³ 2008 m. apgintoje disertacijoje *Įvardijimas ir bevardiškumas Viduramžių romane* (angl. *Naming and Nemelessness in Medieval Romance*).

¹⁴ *The Journal of Literary Onomastics*, <https://digitalcommons.brockport.edu/jlo/>.

¹⁵ Nuosekliausiai ištirtas ir visuotinai pripažįstamas yra vardo raidės efektas (angl. *name letter effect*), kuris reiškia, kad įprastai žmogui labiausiai patinkanti jo vardo pirmoji raidė, apie ją jis linkęs daugiausia mąstyti, taip asocijuoti dalykus su vardo ar pavardės pirmąja raide. Šį efektą 1985 m. atrado stebėdamas pats savo reakcijas į raides žymus belgų psichologas Jozefas Nuttinas. Šiuo metu yra išstobulinta metodika, leidžianti nustatyti savivertės laipsnį pagal tai, ar žmogui patinka jo pirmoji vardo raidė; jeigu ne, vadinasi, žmogaus savivertė yra žema, jis nemėgsta savo vardo, jo pirmosios raidės, taip pat ir savęs. Daug kontroversiškesni yra kiti psichologų aprašyti efektai: numanymas, kad

egotism), kurie reiškia, kad žmonės linkę savo pasirinkimus sieti su savimi, savo vardu¹⁶, savo gimimo data ir kt.¹⁷ Psichologo Jvo Chamary'io duomenimis, žmogaus sėkmė itin priklauso nuo jo vardo raidės (ar ji pirmojoje raidyno pusėje), nuo vardo žinomumo ir ilgio¹⁸. Žmogaus gyvenimą stipriai veikia ir tai, ar jis yra keitęs savo vardą; apie tai moksliniame straipsnyje rašo JAV psichologas Darrelas W. Drury'is¹⁹.

Kino kūrėjai jau seniai ezoteriškai tyrinėjo vardus keldami prielaidas, jog toks pats žmogaus vardas kuria ir panašią realybę. Pavyzdžiui, lenkų kino režisierius Krzysztofą Kieślowski 1991 m. sukūrė kino filmą *Dvigubas Veronikos gyvenimas (La double vie de Véronique)*, kuriame paraleliai vaizdavo dvi skirtingose šalyse – Lenkijoje ir Prancūzijoje – gyvenančias merginas, kurios viena kitos nepažįsta, nieko viena apie kitą nežino, o vienintelis dalykas, jas siejantis, yra tas pats vardas – Veronika. Tapataus vardo užtenka, kad abiejų merginų gyvenimo aplinkybės fatališkai sutaptų. Tiesa, šio filmo logiką aštriai kritikavo filosofas Slavojus Žižekas, atpažinęs *New Age* obskurantizmo atvejį²⁰. Rašytojai kurdami personažų vardus priartėja prie panašių įžvalgų, kaip ir mokslininkai, remdamiesi moksliniais tyrimais. Atkreiptinas dėmesys, kaip įtaigiai psichologų išskirtą efektą (*vardo egotizmą*, reiškiantį, kad mums svarbūs bei gražūs dalykai ar vardai atrodo tie, kurie siejasi su mūsų vardo ar pavardės pirmąja raide) atskleidžia Nikolajus Gogolis savo klasikiniam kūrinijje *Mirusios sielos*. Personažas, susipažinęs su kolegijos sekretoriaus našle ir išgirdęs, kad ji yra Nastasja Petrovna, pagiria jos vardą kaip gražų. O vardas pasakotojui gražus, nes asocijuojasi su jam artimu kontekstu: „mano tikra teta, motinos sesuo, taip pat Nastasja Petrovna“²¹.

Literatūrinei antroponimikai yra svarbios įvairių sričių mokslininkų įžvalgų, susijusių su žmogaus vardo interpretacijomis, tačiau aktualiausi yra kalbotyros krypties antroponimikos tyrimai. Kalbininkas Aleksandras Vanagas pastebėjo, jog apskritai pagrindinė vardo funkcija yra „atskirti vienus žmones nuo kitų“²², be to, kalbininkas pabrėžė, kad kita ne mažiau svarbi vardo funkcija yra kuriamoji arba, kaip jis įvardija, lemties, lėmimo funkcija²³. Tai jis išryškina teigdamas, jog „pradedama manyti, jog vardai gali žmogų

žmogus sąjaujai renkasi draugus ir gyvenimo partnerius remdamasis savo bei kito žmogaus vardo pirmosios raidės analogija; nesąjaujai žmogus renkasi persikraustyti į vieną ar kitą miestą (ar šalį), kuri prasideda jo vardo raide, arba renkasi specialybę, koku nors būdu implicitiškai ar eksplicitiškai susijusią su jo vardu.

¹⁶ Rašytojai linkę savo personažus pavadinti vardais, kurie kaip nors siejasi su jų pačių vardu. Šis principas veikia ir tyrinėjamo romano atveju – autoriaus vardas Akselis Sandemoseė, o jo pagrindinių veikėjų vardai Agnese ir Suzana.

¹⁷ Aptariant psichologinius su vardo raide susijusius efektus remiamasi straipsniu „The Name-Letter Effect: Why People Prefer Partners with Similar Names“, kuriame yra aktualizuojami moksliniai tyrimai, straipsniai, susiję su žmogaus vardu. Žr.: <https://www.psychologistworld.com/emotion/name-letter-effect-attraction#>.

¹⁸ Chamary, Jv, „The Name Game: How Names Spell Success in Life and Love“, žiūrėta 2018 rugsėjo 5, <https://www.sciencefocus.com/science/the-name-game-how-names-spell-success-in-life-and-love/>.

¹⁹ Drury, Darrel W. ir McCarthy, John D., „The Social Psychology of Name Change: Reflections on a Serendipitous Discovery“, *Social Psychology Quarterly* 3 (1980), vol. 43, 310–320.

²⁰ Žižek, Slavoj, „Ideologija ir jos šmėklos“, in *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

²¹ Gogolis, Nikolajus, *Mirusios sielos*. Vilnius: Vaga, 1980, 46.

²² Vanagas, Aleksandras, *Mūsų vardai ir pavardės*. Vilnius: Mokslas, 1982, 11.

²³ Šiai įžvalgai pagrįsti gražų pavyzdį, remdamasis Ovidijumi, yra pateikęs teologijos daktaras Gianfranco Ravasi,

išaukštinti arba pažeminti, ginti arba išduoti, padėti arba pakenkti. <...> *Nomen est omen* – „vardai lemia“ – sakydavo senovės romėnai.²⁴ Kalbininkas Alvydas Butkus nuosekliai tyrinėjo ne tik vardus, bet ir pravardes, jos kaip neoficialus asmenvardis informuoja „apie kokią nors pravardžiuojamojo ypatybę. <...>. Pravarde gali tapti ir tikrojo asmenvardžio variantas, jei jis reikalingas kokiai ypatybei nusakyti.“²⁵ Šis profesoriaus A. Butkaus pastebėjimas yra svarbus mąstant apie grožinių kūriniių veikėjų įvardijimus: kokia nors transformuota veikėjo vardo forma, pavyzdžiui, mažybinė, jau gali reikšti nebe veikėjo vardą, bet jo pravardę.

Iš grožinės literatūros istorijos matyti, kad geriausiai rašytojai buvo labai išradingi tiek kurdami savo pačių vardus, pseudonimus, tiek parinkdami vardus savo personažams²⁶. Įtakingas Amerikos knygų leidėjas Alfredas A. Knopfas yra pasakęs, kad įmanoma sukurti charakterį suteikiant prasmę nežinomam iksui; „ir nors niekas gyvenime nesisieja su tais iksais, jų realybė gimsta suteikus jiems vardus“²⁷. Anglų lingvistas Richardas Coatesas kalbėdamas apie suteikiamus veikėjams vardus pastebėjo, jog net tada, kai rašytojas kurdamas savo personažui vardą neturėjo intencijų jį kaip nors išskirti, suteikė paprastą vardą, net ir tuo atveju literatūros kritikas ieškos su vardu susijusių pašoninių asociacijų²⁸. Literatūrologas Peteris W. Nesselrothas remdamasis Umberto Eco, Michaelo Riffaterre, Jacques'o Derridos ir kitų įžvalgomis iškėlė klausimą: kodėl veikėjų vardai tokie svarbūs? Apibendrintas atsakymas būtų, jog jie dažnai yra tarsi mazgai (*nodal points*), surišantys veiksmus, aprašymus²⁹. Literatūrologas išskiria ir analizuoja trijų tipų veikėjų vardus: 1) istorinių asmenybių, veikiančių daugiausia istorinėje grožinėje literatūroje; 2) veikėjų, kurių vardai siejami su realiomis asmenybėmis, žinomomis visuomenėje, taip pat prototipų; 3) veikėjų, kurių vardai yra identiškai žinomiems kitų literatūros kūriniių veikėjų vardams. Pateikęs pavyzdžių, kaip kuriama semantika kūrinuose, kuriuose matyti visų trijų tipų veikėjų vardai, jis apibendrintai teigia, jog „labiau negu bet kurie kiti žodžiai, tikriniai vardai, nesvarbu istoriniai ar fikciniai, turi potencijos kurti naujas istorijas. To priežastis yra tai, kad jie jau atsirado kaip „įrašyti pasakojime“ (ar definicijose) iš kitų kontekstų – fiktyvių ar realių“³⁰.

Daug platesnę nei P. W. Nesselrothas veikėjų vardų semantinę amplitudę, parinkimo strategijas atskleidžia šiuolaikinis literatūrologas Uri'is Margolinas straipsnyje *Įvardijimas*

kuris teigia, jog „Ovidijus savo *Amores* šaipėsi iš senos girtuoklės, vardu Dipsus, nes jos vardas reiškė „Ištroškusioji“, kitaip tariant, „vardas patvirtino tikrovę“. Ravasi, Gianfranco, *Žodis ir žodžiai*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 2005, 12.

²⁴ Vanagas, 11.

²⁵ Butkus, Alvydas, *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti, 1995, 21.

²⁶ Tyrinėjant personažus visada keliamas klausimas, kokia jų vardų parinkimo prasmė, kodėl parinktas toks, o ne kitoks vardas, tai tik vardas ar ir semantinis kodas, kaip vardu žaidžiama, kaip jis padeda meniškai tyrinėti realybę, gal personažo vardas koreliuoja ar, atvirkščiai, savo prasme konfrontuoja su sukurto personažo asmenybe, charakteriu.

²⁷ Cituojama iš Frow, John, *Character & Person*. Oxford: Oxford University Press, 2014, 189.

²⁸ Coates, Richard, „A Concise Theory of Meaningfulness in Literary Naming within the Framework of the Pragmatic Theory of Properhood“, *Journal of Literary Onomastics* 4 (2015), 31, žiūrėta 2018 gegužės 12, <https://digitalcommons.brockport.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=jlo>.

²⁹ Nesselroth, Peter, „Naming Names in Telling Tales“, in *Fiction Updated: Theories of Fictionality, Narratology, and Poetics*. Toronto: University of Toronto Press, 1996, 131.

³⁰ Ibid., 142.

naratyve (Naming in Narrative). Žvelgiant į U. Margolino pateiktą tyrimą apibendrintai, galima pastebėti tokius su veikėjų vardais susijusius aspektus: 1) romanai, kuriuose vaizduojami du trys personažai be vardų, naudojant tik jų aprašymus; 2) autodiegetinio pobūdžio kūriniai, panašiai kaip Fiodoro Dostojevskio romane *Užrašai iš pogrindžio*, kur pagrindinio veikėjo vardas gali būti niekada neminimas ir apie jį sužinoma tik iš citatos laiške kitam personažui; 3) daugelis rašytojų nuosekliai visoje kūryboje laikosi pasirinktų veikėjų vardų kūrimo strategijų (Émile'is Zola, Gustave'as Flaubert'as); 4) pavadinant veikėjus vardais ar atsisakant tai daryti, gali būti strategiškai motyvuota pasirinktos tematikos, norimų akcentų; 5) kai kuriuose kūriniuose pavadinami tik tie veikėjai, su kuriais pagrindinis veikėjas yra tiesiogiai susijęs; kitiems suteikiami jų veiklos sritį atspindintys pavadinimai; 6) vardai padeda išryškinti transformaciją tarp „žmogus“, „šitas žmogus“, „Johnas“, „jis“, „dainininkas“ ir atsakyti į klausimą „Kas yra kas?"; 7) jei vardas turi iškraipytą formą, ar juo pavadintas žmogus vis dar tas pats, neatitikimas tarp vardų ir jų nešiotųjų; 8) ką pasakojimo struktūroje reiškia veikėjo atsisakymas pasakyti savo vardą; 9) kaip veikėjo susigalvotas (pakeistas) vardas nulemia kitų veikėjų prielaidas apie jo egzistenciją; 10) koks yra veikėjo santykis su tokį patį vardą turinčiu kito literatūros kūrinio personažu³¹ ar realiai egzistuojančia asmenybe³².

Lietuvių literatūrologai analizuodami kūrinius dažnai aptaria ir veikėjų vardus. Žvelgiant į geriausius visų laikų lietuvių romanus, galima pastebėti, kad jų prasmei sukurti yra svarbūs veikėjų vardai. Pavyzdžiui, Vinco Mykoloičio-Putino *Altorių šešėlyje* pasakotojas ir pagrindinis veikėjas yra Liudas Vasaris, kurio pavardė semantiškai konotuota, yra ir raiškos, ir prasmės požiūriu identiška vasario mėnesiui, taip implikuojama papildomų prasmų. Vieno nuosekliausiai tyrinėtų romanų – Antano Škėmos *Balta drobulė* – pagrindinio veikėjo vardas Antanas³³ identiškias rašytojo vardui, o pavardė Garšva (lot. *Aegopodium podagraria*, angl. *Ground-elder*, vok. *Giersch*) reiškia augalą³⁴. Ievos Simonaitytės žymiausias

³¹ Pavyzdžiui, Aarono Sorokino vaidybiniame filme *Pokerio princesė (Molly's Game, 2018 m.)* pasakojama tikrais įvykiais paremta istorija apie turtingą ir įtakingą šou verslui priklausiusią Molę Blium, kuri pasaulio turtingiesiems ilgą laiką organizavo pokerio lošimus ir dėl savo veiklos, balansuojančios ties legalumo ir nusikaltimo riba, buvo teisiama kaip nusikaltusi JAV. Visas filmas yra tarsi įžymiojo Jameso Joyce'o romano *Ulisas (Ulyses, 1922 m.)* parafrazė, o pati veikėja turi apsvarstyti, kiek jos vardo ir pavardės sutaptis su *Uliso* romano veikėjos Molės Blium vardu ir pavarde veikia jos gyvenimą. Visas filmas turi tarsi Odisėjo posluoksnį: pirmiausia vienas iš Blium klientų paklausia, ar ji nėra airė (taip tarsi sutapatindamas J. Joyce'o *Uliso* veikėją su realia moterimi). Antras svarbus intertekstualumo aspektas – kada vienas iš daugelio Molės klientų prisipažįsta ją mylintis, ji pasako esanti tarsi jų antižmona Kirkė, viliojanti vyrus prabangiu gyvenimu ir stipriaisiais gėrimais, ir įsitikina, kad tas vyras, su kuriuo ji kalbasi, neatpažįsta Odisėjo konteksto, kurį ji jam primena. Vis dėlto įdomu, kaip Molė filme atsiriboja nuo Odisėjo, kirkiškumo ir visų su tuo susijusių kontekstų – net viską praradusi teisme ji pasirenka sakyti tiesą, rėkte išrėkia (net kelis kartus), kad jai neliko nieko tik jos vardas, kuris yra unikalus ir išskirtinis, kaip ir jos pačios gyvenimas. Tas vardas yra trinaris – tarp Molės ir Blium įsiterpia jos mylimos močiutės pavardė.

³² Margolin, Uri, „Naming in Narrative“, in *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London: Routledge, 2005, 337.

³³ Išsamiau apie rašytojų ir veikėjų vardų sutaptį žr.: Brazauskas, Nerijus, „Autorius ir vardas: keli teoriniai ir interpretaciniai pastebėjimai“, *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* 8 (2009), 444.

³⁴ Kada veikėjo vardas sutampa su augalo, galima didžiulė interpretacinė vardo įvairovė. Pavyzdžiui, brolių Grimų pasakos „Rapunzel“ pavadinimas sutampa su pagrindinės veikėjos vardu, šis vokiškas žodis reiškia net tris skirtingus augalus – sultenę, katilėlį ir glaudenę. Pagal tai, kuris augalas pasirenkamas verčiant, gali kisti interpretacija, požiūris į semantines detales. (Bettelheim, Bruno, *Kodėl mums reikia stebuklo*. Vertė V. Grenda. Vilnius: Tyto alba, 2017, 221.)

romanas *Vilius Karalius* pavadintas pagrindinio veikėjo vardu, kurio pavardė taip pat reiškia karalius, valdovas, bet ar tai svarbu aiškinantis kūrinio prasmę – ar Karalius yra karalius savo laikysena, savu gyvenimu. Analizuodamas vieną garsiausių lietuvių romanų Sauliaus Tomo Kondroto *Žalčio žvilgsnis* literatūrologas Nerijus Brazauskas pastebėjo ypač didelę semantinę šio romano vardų įvairovę, teigdamas, jog „tikrasis Pipiro vardas – Emilis, Pimės Efemija, Lušuko pavardė – Pivorius. Kitu atveju personažo vardas iš viso neminimas (kapitonas Uozolas) arba tas pats vardas suteikiamas keliems veikėjams <...>. Vardų pakeitimas ir tam tikrų bruožų iškelimas laikytinas magiška formule, parodančia žmogaus likimą.“³⁵ Literatūrologė Loreta Jakonytė tyrinédama Renatos Šerelytės kūrybą vardų semantikos prasme išskiria romaną *Vardas tamsoje*. Ji pastebi didžiulę įvairovę intertekstualiai motyvuotų R. Šerelytės romano personažų ir jų vardų: „sena paranojiškė prancūzų kalbos mokytoja Panelė Koko <...> naujoji furija Margo ir kitos.“³⁶ Interpretuodamas Broniaus Radzevičiaus romano *Priešaušrio vieškeliai* personažo Juozo Daukinčio vardą literatūrologas Dainius Vaitiekūnas įžvalgiai pastebi, kad šio personažo vienas iš semantinių kodų yra jo pavardė: „<...> pavardės etimologija tik sustiprina įtarinėjimą simbolizmu. Daukintis yra sudurtinė pavardė, sudaryta iš sandų dau(g)-, „greičiausiai sietino su liet. Daug“ ir kin(t)-, kuris, kaip ir ken(t)-, Kęs(t)-, sietinas su liet. kęsti, kentėti, kantus, kančia, pakantus, pakanta ir pan. Šis tikrinis daiktavardis nurodo herojui neišvengiamą timinę (jausminę) būseną – didelę kančią, kentėjimą.“³⁷ Šioje vietoje literatūrologas pabrėžia, kaip klasikiniame kūrinyje, parenkant personažo vardą, veikia jau anksčiau išryškintas *vardo determinizmo* efektas, kada vardas yra kaip nuoroda į tai, kaip veikėjas veiks, kas jam atsitiks ir pan. Daug literatūros antroponimikos laukui priskirtinų straipsnių buvo publikuota specialiai vardo tematikai skirtame mokslo straipsnių rinkinyje *Vardas kultūroje*³⁸.

Vardo semantika ypač svarbi, kai kalbama apie kūrinius, kuriuose meniškai tyrinėjama kintanti veikėjo tautinė tapatybė, kada kūriniuose atskleidžiama emigranto, migranto ar transmigranto tapatybė bei jų vardų situacinis kismas. Literatūrologė Laura Laurušaitė kalbédama apie išeivijos lietuvių ir latvių rašytojų pokario romanus monografijoje *Tarp nostalgijos ir mimikrijos* pastebi, kokią svarbią vietą jos tyrinėjamoje literatūroje, vaizduojančioje lietuvių (latvių) virsmą amerikiečiais (-ėmis), turi vardų semantika. Pavyzdžiui, kalbédama apie lietuvių išeivijos rašytojos Nelės Mazalaitės kūrinių *Negestyje* (1955 m.), ji atkreipia dėmesį į tai, kaip pagrindinių veikėjų vyrai amerikiečiai iškraipo jų lietuviškus vardus³⁹. Prie panašių išvadų L. Laurušaitė prieina ir tyrinédama latvių rašytojų

³⁵ Brazauskas, Nerijus, *XX a. lietuvių modernistinis romanas: raidos ir poetikos linkmės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, 217.

³⁶ Jakonytė, Loreta, *Karvės kuolas pilies gatvėje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 71.

³⁷ Vaitiekūnas, Dainius, *Pasakojimas B. Radzevičiaus „Priešaušrio vieškeliose“*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 78–79.

³⁸ „Vardas kultūroje“, *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* 8 (2009). Įdomiausieji vardo mokslinės refleksijos požiūriu pasirodė žurnale publikuojami straipsniai: Julditos Nagliuvienės „Veidas, vardas ir kaukė: identiteto krizė dekadentinėje Peterio Altenbergo savivokoje“ (208–227), Kęstučio Šerpečio „Pašaukimo profanacija ir apsišaukimo ontofanija: vardo transmutacija“ (428–444), Monikos Pokorskos-Iwaniuk „The Role of the Name in The Exile and Gulag Lithuanian Literature – the Specific Language of the Literary Expression“ (78–84), Nerijaus Brazausko „Autorius ir vardas: keli teoriniai ir interpretaciniai pastebėjimai“ (444–455).

³⁹ Laurušaitė, Laura, *Tarp nostalgijos ir mimikrijos: lietuvių ir latvių pokario išeivijos romanai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, 169: „Ardo moterų tapatybę iškraipydami abiejų moterų vardus: Žanetė

romanus apie latvių išeivių, siekiančių prisitaikyti naujoje aplinkoje, patirtis. Čia taip pat rodoma veikėjų tautinės tapatybės transformacija, įtvirtinama ir vardo kitimu. Itin reikšmingas literatūrologės pastebėjimas susijęs su Elvyros Kuocinios romanu *Vis tiek reikia gyventi*, pasakojančiu apie latvę. Jai mirus, niekas jos neatpažįsta, nes latviškas vardas taip stipriai iškraipytas, kad jį paskelbus laikraštyje niekas jo neidentifikuoja. Šią situaciją literatūrologė pakomentuoja: „Lingvistinis vardo iškraipymas po mirties reiškia, kad ji nesugebėjo savęs įdiegti į naująją realybę, ir išlikimo užduotis žlugo.“⁴⁰

Literatūrologai ne kartą atkreipė dėmesį į tai, kaip grožiniuose kūriniuose veikia „pakeisto vardo principas“. Pavyzdžiui, komentuodama Lietuvos žydės Saros Marijos Belkind virsmą į Mirjam Belkind, šiai palikus Lietuvą ir persikrausčius į Izraelį (Jurgio Kunčino romanas *Kasdien į karą*), literatūrologė Dalia Cidzikaitė pastebi, kiek daug skirtingų tapatybių (ir vardų) turėjusi ši veikėja. Iš pradžių ji buvusi lietuvaitė Marytė, išvykusi į Izraelį ji tampa žyde Mirjam Belkind arba pusiau lietuve, pusiau žyde Sara Marija Belkind. Šią pavardę D. Cidzikaitė interpretuoja remdamasi galimais kitų kalbų vertimais: „Belkind sudarytas iš dviejų kelioms kalboms priklausančių žodžių: prancūziško *belle* ir angliško *Kind* (arba vokiško *Kind* – „vaikas“). Žodis *belle* yra moteriškos giminės būdvardis, reiškiantis „gera“, „dosni“, „graži“, „kilminga“. Angliškas *Kind* gali būti tiek daiktavardis („rūšis“, „veislė“, „giminė“), tiek būdvardis („malonus (-i)“, „mielas (-a)“, „geras (-a)“. Tad Marijos-Mirjam pavardė gali būti suprantama keleriopai: sujungti du būdvardžiai sudaro „graži ir maloni“ junginį; „graži (gražioji) giminė“, „dosni giminė“ yra nuorodos į Mariją-Mirjam kaip moterį arba tam tikros, šiuo atveju – žydų etninės grupės atstovę.“⁴¹

Johanesas Torsenas tampa Džonu Torsonu

A. Sandemose'è romane *Kas pranykę – sapnas* vaizduoja arogantišką, turtingą, daug gyvenime pasiekusį ir atsiskiusį savo norvegiškosios tapatybės personažą, kuris net kelis kartus tarsi Orfėjas nužengia į Hadą ieškodamas savo prarastų euridikių ir savęs. Taip romane prieinama prie esminės išvados – „pačioje paskutinėje instancijoje visi vyrai – tavo broliai, o visos moterys – tavo seserys ir visi jie liudytojai tavo byloje“ (p. 166). Pagrindinio veikėjo vardas ir pavardė romane keičiasi keturis kartus. Norvegas Johanesas Torsenas, atvykęs į Ameriką, pakeičia savo vardą ir pavardę į „tinkamesnę“ amerikiečiui, jis tampa Džonu Torsonu. Beje, būtent šiuo vardu jis pasirašo laišką sūnui, apie kurio egzistavimą apskritai nežinojo. Taip po daugybės emigracijoje praleistų metų jis įtvirtina savo, kaip emigranto, tapatybę. Ilgą laiką jo sąmonėje savos vietos ieškojo du vardai, vis dėlto nusveria naujasis, emigracijoje įgytas (priimtas) vardas. Dar vėliau pasirašinėdamas prie

virsta Džanet, o Danguolės vardą vyras taria taip netaisyklingai, kad pavargęs laužyti liežuvį perkrikštija ją į Dangi arba Lee, nes jos vardas esąs toks turtingas, kad jį galima skaldyti ir trumpinti iš visų pusių (N 87, 91). Danguolė Gėlaitienė priversta paklusti naujosios šalies primetamam lingvistiniam hibridiškumui ir „išmėtyti beprasmius daiktus“, t. y. atsisakyti taškelių ant e, ir rašyti savo asmenvardį Danguole Gelaitis (N, 42). Moterų identitetas netelpa naujojoje kultūroje, o naujai suteikti vardai verčia priimti jų implikuojamas kitokias kultūros prasmes.“

⁴⁰ Ibid., 169.

⁴¹ Cidzikaitė, Dalia, *Kitas lietuvių prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, 91.

pavardės prideda kelias raides – Džonas Torsenas Ltd.⁴² O vienos iš mylimųjų Jenės (ji vienintelė jam pagimdys sūnų) tėtis tarp Džono ir Torseno įterpia savo dukters pavardę kaip neišdildomą ženklą, kad jo dukra neatsiejama Džono Torseno tapatybės dalis. Gavęs netikėtą telegramą, kad jam gimė sūnus, pastebi, jog du iš trijų jo įvardijimo segmentų sutampa – Džonas Lundas Torsenas.

Apskritai iš kūrinio naratyvo matyti, kad romano pasakotojas yra ypač jautrus tam, kaip jį pavadina kiti, nuolat apmąsto sutiktųjų vardus ar tai, jog kai kurie jų jo sąmonėje liks bevardžiai⁴³. Kalbėdamas apie savo gyvenimą pasakotojas mintimis sugrįžta į jaunystę ir iškart prisimena norvegišką vardą, t. y. būtinybę vardą grąžinti į pradinę padėtį. „Pasidarysiu archeologas ir per Džoną Torseną Ltd. bandysiu nusikasti iki vaikinuko Johaneso Torseno 1940-aisiais“ (p. 33). Vardo keitimas, ta labili tautinė (ir žmogiška) tapatybė, Akselio Sandemose'ės romano pasakotojui ir veikėjui leis ištarti: „savęs niekuomet nepaversk emigrantu. Nepaprastai sunku padaryti save nelaimingą, tačiau gera valia ir dedant pastangų galima įstengti. Emigracija yra neabejotinas būdas“ (p. 65).

Pasakotojui prisimenant gražiausius savo gyvenimo momentus iškart iškyla žmonės, kurie jį sutikę ištardavo norvegišką, tėvų suteiktą, jo vardo versiją – Johanesas. Jis mena savo jaunesnį brolių, kuris vaikystėje į jį kreipėsi su esminiu filosofiniu klausimu: „Klausyk, Johanesai, ar tu kažkada irgi buvai mažas?“ (p. 65). Antrąkart kaip Johanesas, kaip norvegas, iškyla po trisdešimties praleistų emigracijoje metų vaikščiodamas po kapines, kuriose palaidoti jo tėvai ir sesuo Marija. Ji žvelgdama iš sugadintos nuotraukos, tarsi ištare jo norvegiškąją vardo formą – Johanesas. Šis mirusiosios žvilgsnis jam patvirtino ir jo paties, kaip Johaneso, mirtį savai norvegiškajai tapatybei. Ir tą vidinio monologo akimirką jis sau prisipažįsta (kapinėse, kaip simboliška): „Taip, Johanesas Torsenas grįžo namo, jo akys sudrėko prie sesers ir tėvų kapo“ (p. 87). Ištaręs sau visą vardą ir pavardę, kaip jis skambėjęs Norvegijoje, jis tarsi trumpam save grąžina sau, savo šeimai ir savo šaliai. Dar kartą jis sau pamini norvegišką vardo variantą, kada mąsto apie savo santykį su tėvyne ir kalba. („Bet mano kalba ir supratimas apie Norvegiją išliko kaip jaunučio Johaneso Torseno“ (p. 102)). Iš *nomen nescio* (toks mažas ir nereikšmingas su savo naujuoju vardu jis sau atrodo JAV) jis akimirkai tampa *nomen proprium*. Pasakotojas apmąstydamas savo gyvenimą Amerikoje prisimena, jog visada mėgęs siaubo literatūrą, viename kūrinyje pagrindinis veikėjas iškrinta iš laiko – nors visiems jo aplinkos žmonėms laikas teka, jam nebe. Jis pagalvoja: „Nesibaiminu kurį rytą nubusiųs Miorės pakrantėje paties Haraldo Griežtojo

⁴² Trumpinys Ltd (Džonas Torsenas Ltd), kaip rodo Cambrige'o definicijų žodynas (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ltd>) yra sudarytas iš *limited liability company*, kuris vartojamas kompanijos vardu, kai savininkai turi ribotą priėgą prie jos pinigų. Romane šias raides prie savo pavardės saviironiškai personažas prideda, kada atsisveikina su savo pirmąja meile Agnese. Jis suvokia, kad nuo šiol ji jam nebepriklausys.

⁴³ Bet koku atveju kūriniai kad ir kaip pavaizduotų emigrantą, visada kelia netiesioginį klausimą – „Ar jis svečioje šalyje gali būti laimingas“. Mąstant, kaip emigrantai vaizduojami grožinėje literatūroje, randasi su laime susijęs aspektas – jų vardų transformacijos. Vardas gali būti keičiamas sąmoningai, pradėjus naują gyvenimo etapą, kažko atsisakius ar kažką įgijus, bet daugeliu atvejų pakeisti vardą tampa emigrantų būtinybe, kad prisitaikytų, išgyventų. Ką tai reiškia žmogaus (ne)laimingumo jausenos prasme? Apie tai savo filosofijos knygoje *Apie laimę* užsimena lenkų filosofas Władysław Tatariewiczzius. Jis teigia, jog viena nemaloniausių žmogui situacijų sietina su iškraipytomis jo vardo (pavardės) formomis. „Mūsų ambicijas užgaunančios situacijos, dėl kurių kaltiname kitus (pvz., kai kas nors nesiklauso, kai ką nors sakome, arba netiki tuo, ką sakome, arba nuolat pamiršta mūsų pavardę).“ (Tatariewiczz, Władysław, *Apie laimę*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016, 115).

vasalu“ (p. 135). Šie žodžiai labai daug atskleidžia apie pasakotojo santykį su savimi, savąja amerikietiška tapatybe: jis nėra susitapatinęs su savimi, pats sau svarbus, jis įsivaizduoja galintis būti pavaldiniu, griežto valdovo tarnu, galintis būti iš esmės bet kuo. Kitaip tariant, pasakotojas pasiekęs tokią būseną, kada nebėra esmingai svarbus pats sau. Jis suvokia save esant tik *nomen ignotum*.

Visas romanas – tai tarsi mirusiųjų pasaulio šešėlių karalystė. Šešėliais apgaubti tiek gyvieji, kurie miršta veikėjo sąmonėje, tiek realiai mirę žmonės. Romane vaizduojamos situacijos, veikėjo meilės patirtys iškyla 1939–1944 m. – tai karo metai, kurie dar labiau pagilina šešėliuotą vaizdą – visa Norvegija, visas pasaulis, kaip ir atskiri žmonės čia šešėliuojantys, gyvenantys tarsi mirusiųjų karalystėje, karo sąlygomis. Jau būnant namie Amerikoje ir prisimenant Norvegiją, į kurią sugrįžo po daugiau nei 30 metų, žmonės ir senos vietos jam iškyla kaip šešėliai – „jie daugiau neatsilankys „Kampe“, tačiau tarp staliukų dažnai gali išsvysti vaikštinėjant jų šešėlius. Stovėjo nuleidę galvas, kai atlikus pareigą išaušo diena. Jie neištarė nei taip, nei ne. Leidosi į mirties karalystę ir netgi ten atskalūnas perniek maldaus jų atleidimo“ (p. 11). Kaip rodo kūrinio naratyvas, būtent ta kavinė, pavadinta „Kampu“, kurioje jis pirmąkart pamatė Suzaną. Be to, pasakotojas kalba ne tik apie išorinius šešėlius, bet ir „šešėlių sieloje“, kuri nešiojasi ir kuri taip pat, kaip ir visa kita, reikia perprasti (p. 67).

Romano pasakotojas laiške savo sūnui tarsi teisindamasis apibendrina savo donžuaniškas gyvenimo patirtis, kaleidoskopiškai apmąsto santykių su įvairiomis moterimis epizodus. Prasminę ašį romane sudaro dvi didžiosios personažo gyvenimo meilės – jaunystės meilė Agnesei ir brandaus žmogaus nuodėminga meilė gero draugo Gunderio Gunderseno žmonai Agnesei Suzanai.

Skandinavų rašytojai kuriamų personažų vardais (ypač sagose) dažnai pabrėžia jų priklausymą vienai giminei, vienai giminės atšakai. Tavo vardas kaip tapatybės žymė rodo absoliutų priklausymą nuo giminės, nuo jos tradicijų, nuo jos narių sistemingai patiriamų traumų, pasikartojimų ir pan.⁴⁴

Romano personažai, net ir labai norėdami atsisakyti savo šaknų, mano, kad būtent čia jų kančių šaltinis⁴⁵, pasijunta neatsiejamai tarsi medis įaugę į savo vardą, į pavardę kaip tęstinumo žymę. Pavyzdžiui, Suzanos vyras Gunderis mąstydamas apie savo šaknis pastebi: „Mano senelis buvo samdinys, o vėliau – smulkus skolintojas. Jo vardas ir pavardė Gunderis Olavsenas. Tėvas vadinos Ola Gundersenu, ir jis plėtojo tokį pat žanrą. Jo sūnaus vardas ir pavardė Gunderis Gundersenas, jis įkliuvo į nagus palūkininkams. Toks giminės romanas“ (p. 166). Šioje romano vietoje per visų giminės vyrų tas pačias vardų šaknis, pavardžių sąsajas pabrėžiama, kad ne jis, Gundersenas, vykdo tolesnę savo šeimos vyrų nužymėtą gyvenimo programą, bet Džonas, kuris mokosi „skolintojo“ amato. Kitaip tariant, Gunderis parodomas kaip iškritęs iš savo šeimos linijos, o į ją kaip jos tęsėjas ir vykdytojas „įkrinta“ Džonas.

Romane stipriai veikia tai, ką filosofas Vosylis Sezemanas yra pavadinęs *disociacija*, t. y. visi veikėjų vardai tarsi tinkliniu principu siejasi su kitais vardais, taip kurdami žmonių

⁴⁴ Pavyzdžiui, XX a. vidurio švedų rašytojos Marianneės Fredriksson romanas „Ana, Hana ir Johana“ jau pavadinime rodo trijų kartų moterų vardus, kurie vienas į kitą įeina (*Ana* įeina į *Hana*, o *Hana* į *Johana*).

⁴⁵ Visi vaizduojami romano personažai išgyvenę itin sudėtingų trauminių patirčių.

bendrumo, bendros egzistencinės patirties idėją: visi vieni su kitais susiję, vieni kartoja kitų gyvenimus ir patys yra pakartojami. Nė vienas vardas pats savaime nėra svarbus. Agnesė svarbi kaip Agnesė Mona Liza, Suzana kaip Agnesė Suzana. Pirminis romano veikėjo sąmonėje užsifiksavęs vaizdinys skyla, kad galėtų sudaryti naujų vardų, naujų asociacijų kombinacijas. Atrodo, kad veikia panašus vardų suvokimo principas, kaip vokiečių poeto Alfredo Kolleritscho (sk. Koleričo, 1931 m.) eilėraštyje, kuriame greta iškyla Paulius ir Saulius, budelis ir šventasis – jų vardai tarsi sklando ore kaip musės, kurios gaudomos, kad jas pavadinus vardai įgytų vieną apibrėžtą reikšmę: „Suvokti, kad daiktai tebuvo musės, / pakilę juodu spiečium, zujo, / čia Saulius, o čia Paulius. / Tik senis palei namą atrodė vis toks pat, / lyg ženklas, ir niekas nežinojo, ką jis reiškia. / Kalba tarsi avis nebliovė. / Tylėjimas iš baimės, liežuvis sakinį supykde, / pasibaigė žaidimas. Kas pasakys, / kas yra laimė?“⁴⁶ Pagrindinis romano personažas romane susitapatina su skirtingais vardais (skirtingų kalbų, literatūriniais, istoriniais) ir tam tikromis aplinkybėmis vykdo naujų vardų koduojamą gyvenimo programą.

Literatūra ir šaltiniai

- Andersen, Hansas Kristianas, *Negirdėtos Anderseno pasakos*. Vilnius: Vaiga, 2002.
- Bettelheim, Bruno, *Kodėl mums reikia stebuklo*. Vilnius: Tyto alba, 2017.
- Brazauskas, Nerijus, „Autorius ir vardas: keli teoriniai ir interpretaciniai pastebėjimai“, *Acta Humanitaria Universitatis Saulensis* 8 (2009).
- Butkus, Alvydas, *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti, 1995.
- Cidzikaitė, Dalia, *Kitas lietuvių prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Chamary, Jv, „The Name Game: How names spell success in life and love“, paskelbta 2017 rugpjūčio *ScienceFocus*, <http://www.sciencefocus.com/feature/psychology/names>.
- Coates, Richard, „A concise theory of meaningfulness in literary naming within the framework of The Pragmatic Theory of Properhood“, *Journal of Literary Onomastics* 4 (2015), 31, žiūrėta 2018 gegužės 12, <https://digitalcommons.brockport.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=jlo>.
- Darrel, Drury W. ir McCarthy, John D., „The Social Psychology of Name Change: Reflections on a Serendipitous Discovery“, *Social Psychology Quarterly*, no. 3 (1980), vol. 43, 310–320.
- Frow, John, *Character & Person*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Gaarder, Jostein, *Mergaitė su apelsiniais*. Vilnius: Alma littera, 2006.
- Gogolis, Nikolajus, *Mirusios sielos*. Vilnius: Vaga, 1980.
- Jakonytė, Loreta, *Karvės kuolas pilies gatvėje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. *The Journal of Literary Onomastics*, paskelbta <https://digitalcommons.brockport.edu/jlo/>.
- Koleričas, Alfredas, „Suvokti...“, in *Dešimt austrų poetų*. Vilnius: Vaga, 1991.
- Laurušaitė, Laura, *Tarp nostalgijos ir mimikrijos: lietuvių ir latvių pokario išėivijos romanai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.
- Margolin, Uri, „Naming in Narrative“, in *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London: Routledge, 2005, 337.

⁴⁶ Koleričas, Alfredas, „Suvokti...“, in *Dešimt austrų poetų*. Vilnius: Vaga, 1991, 234.

„The Name-Letter Effect: Why People Prefer Partners With Similar Names“, paskelbta <https://www.psychologistworld.com/emotion/name-letter-effect-attraction>.

Neckel, Gustav, *Poetinė Eda*. Vilnius: Aidai, 2009.

Nelson, Marie, „An Onomastic Approach to The Story of Edgar Sawtelle: David Wroblewski’s Transformation of Shakespeare’s Hamlet“, *Journal of Literary Onomastics* 3 (2013–14), 24–31, paskelbta <https://digitalcommons.brockport.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=jlo>.

Nesselroth, Peter, „Naming Names in Telling Tales“, in *Fiction Updated: Theories of Fictionality, Narratology, and Poetics*. Toronto: University of Toronto Press, 1996.

Ravasi, Gianfranco, *Žodis ir žodžiai*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 2005.

Sandemose, Aksel, *Kas pranykę – sapnas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.

Sezemanas, Vosylius, *Estetika*. Vilnius: Mintis, 1970.

Tatarkiewicz, Władysław, *Apie laimę*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.

Vaitiekūnas, Dainius, *Pasakojimas B. Radzevičiaus „Priešaušrio vieškeliuose“*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

Vanagas, Aleksandras, *Mūsų vardai ir pavardės*. Vilnius: Mokslas, 1982.

Žižek, Slavoj, „Ideologija ir jos šmėklos“, in *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

Asta GUSTAITIENĖ

AN EMIGRANT’S ATTEMPT TO RECOVER LOST NAMES: AKSEL SANDEMOSE’S *WHAT’S GONE IS A DREAM*

Summary. During the years of World War II, the Danish-Norwegian writer Aksel Sandemose (1899–1965) wrote the novel *Det svunde er un drøm* (*What’s Gone Is A Dream*), which in 1944 was published in Swedish and in 1945 in Danish. It is one of the most interesting Scandinavian novels of the mid 20th century. and is an artistic reflection of the feelings of a Norwegian thirty years after his emigration to America. The author pays a lot of attention to character names and their transformations (Johanes Torsen becomes John Torson) as well as to their associative connections – their strategic choice (Agnes, Susan) adds to the meaning of the work of literature. The aim of the article is to investigate the novel *What’s Gone Is A Dream* from the standpoint of literary antroponymy. The investigation has been performed using the analytical and hermeneutic method referring to research carried out in the field of literary antroponymy. The article consists of three parts. The first surveys the field of literary antroponymy. The second investigates the process of name retrieval that John Torson gets immersed in when back in Norway. The third part of the article analyzes the name transformation of people once dear to the protagonist. We disclose the motives of the protagonist’s choice to change his own first and second names which endows him with a new, American identity and, consequently, takes him away from his Norwegian origin. However, by admitting his former Norwegian servant Carlsson, now Carl, bearing a typical Scandinavian name, as a friend and a life companion (the shortened name of the latter sounds like a nickname) he seems to regain his original identity, and the two form a small Norwegian community. The character names (Agnes, Susan) of the novel have semantic connotations and the author plays with their primary meaning and transformations. The name of Johanes Torsen, the storyteller of the autodiegetic novel, is

universal – we come upon it in many languages, it is easy to translate, change or transform; thus it proves the difficulty (or easiness) of adapting oneself to the strange cultural (linguistic) environment of a new name. The names we come across in the intertextual narrative of the novel implement the program of *name determinism*: identifying himself with Dick, a character in Charles Dickens' novel *David Copperfield*, the protagonist of *What's Gone Is A Dream* starts acting accordingly – as a naive simpleton.

Keywords: Scandinavian literature, literary antroponymy, Lithuanian literary research, literary Scholars, name determinism, topic of emigration, philosophy of literature.